

דף שבועי

בס"ד

פרשות נצבים - וילך, תשפ"ג, מספר 1536

התשובה בהגותו של הרמן כהן

אלישי בן יצחק

המופיעה בפסוק מסוגלת לשאת את שני הפירושים. כלומר, היא יכולה להיות מוסבת לכלל מצוות התורה, וגם להיות מוסבת לעניין התשובה.

רעיון התשובה הוא אחד מהחידושים הגדולים של היהדות, שכן התשובה אינה מתיישבת עם השכל האנושי. כך למשל מוכר הדיאלוג המפורסם שמתאר לנו המדרש³ בין החוכמה, התורה וא-לוהים,⁴ בשאלה 'חוטא מה עונשו?' בעוד שהחוכמה והתורה מוצאים לנכון לחייב את החוטא בעונש שבאמצעותו מובעת הסלידה מהחוטא, תשובת הא-ל אינה עוסקת בעבר אלא צופה פני עתיד, ותשובתו היא: "יעשה תשובה ויתכפר לו". או בהתאם לקריאתו של א-לוהים לנביא יחזקאל: "חי אני נאם ה' א-להים אם אֶחַפֵּץ בְּמוֹת הַרְשָׁע כִּי אִם בְּשׁוּב רָשָׁע מִדְרָכּוֹ וְחָיָה" (יח' לג:יא).

התשובה במקורה קדמה לבריאת העולם, כפי שקבעו חז"ל⁵: "גדולה תשובה שקדמה לבריאת העולם", ולא סתם קדמה התשובה לעולם, אלא התשובה נמנית עם קבוצה של רעיונות גדולים שבריתם קדמה לבריאת העולם אלפיים שנה.⁶ חז"ל הפליגו בשבחה של התשובה, וכך למשל מצינו:⁷ "גדולה תשובה שמביאה רפאות לעולם", וכן: "גדולה

פרשתנו נקראת תמיד בשבת שלפני ראש השנה. אחת הקריאות המפורסמות המקופלות בפרשה היא: "כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוה היום לא נפלאה הוא ממך ולא רחקה הוא. לא בשמים הוא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה. ולא מעבר לים הוא לאמר מי יעבר לנו אל עבר הים ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה. כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשתה" (דב' ל:יא-יד).

פסוקים אלה מבקשים להדגיש את הקלות והפשטות שבעשיית המצווה. שכן, משמע מהפסוק שאין מדובר במצווה 'רחוקה' שאדם נדרש לכוחות כבירים כדי להשיגה, אלא מדובר בדבר שקרוב לאדם מאוד; עשיית המצווה תלויה בפיו ובלבו של האדם. עד לכאן הכול פשוט, מה שלא ברור הוא לאיזו מצווה מתכוונים בפסוקים אלה. למה הכוונה בפתיחה "כי המצוה הזאת"?

עיון בפרשני המקרא מעלה שתי גישות מרכזיות. הראשונה – הכתוב רומז לכל מצווה ומצווה. כלומר, הכוונה לכל מצוות התורה.¹ האפשרות השנייה קובעת כי 'המצווה הזאת' משמעה – מצוות התשובה.² אם נבקש להתחמק מהכרעה כוללת ונאמץ את תפיסתו של ה"כלי יקר", נמצא שלשיטתו המילה 'מצווה'

3. פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פסקא כד – שובה.
4. במדרש אחר מצינו ששאלה זו מופנית גם ל'נבואה'. ראו: ילקוט שמעוני תהלים, רמז תשב.
5. מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור צ: "שבעה דברים קדמו לעולם אלפיים שנה, התורה, וכסא כבוד, וגן עדן, וגיהנם, ותשובה, והבית המקדש של מעלה, ושם משיח", בגרסה המובאת בתלמוד הבבלי (פסחים נד ע"א) לא מצוין כמה זמן קודם בריאת העולם נבראו הדברים.
7. בבלי יומא פו ע"א-ב.

* אלישי בן יצחק, עורך דין ומגשר, מרצה במרכז האקדמי 'שערי מדע ומשפט', בעלים של משרד עורכי דין ותלמיד המחלקה למחשבת ישראל, אוניברסיטת בר אילן.
** יהיו דברינו כאן מוקדשים לעילוי נשמת הילדה תהילה בת מיכל, שנפטרה בדמי ימיה ת.נ.צ.ב.ה.
1. ראו למשל: רבינו בחיי; הכתב והקבלה, הרש"ר הירש ומלבי"ם בפירושיהם לדברים ל:יא.
2. ראו למשל: רמב"ן, ספורנו, העמק דבר ומשך חכמה שם.

עם עצם העובדה שהוא נועד לחטוא, ושבימי חייו הוא יחטא. על כך הוא משיב:¹³

על החטא לשמש מקור הבהרה חדש אף לאדם, אל לו לשמש חידה מטאפיסית... אין החטא אלא הנחת יסוד, לא פחות ולא יותר. ולפיכך עליו לשמש בבחינת מושג מעבר צורך הנחת היסוד של האדם בבחינת אני.

כהן משתית את גישתו על דברי הנביא יחזקאל: "הן כל הנפשות לי הנה כנפש האב וכנפש הבהן לי הנה, הנפש החטאת היא תמות" (יח' יח:ד). בנבואתו של יחזקאל מובעת התנגדות לעיקרון שבנים יענשו בגין חטאי אבותיהם, אלא 'הנפש החוטאת היא תמות'. אולם, לצד האפשרות לעונש עומדת לאדם האפשרות לשוב בתשובה, שכן אין רצונו של הא-ל בעונש של נטילת הזכות לחיים, כי אם במימוש החיים על הצד היותר אידיאלי והנכון שלהם. לכן, כדי לאזן את האפשרות שאדם יחטא וימצא את מותו, יש לאדם אפשרות לחשב את מסלול חייו מחדש ולשוב אל א-לוהיו ואז לא ימות. וכך הם הדברים בלשונו של הנביא יחזקאל: "והרשע כי ישוב מכל חטאתיו אשר עשה ושמר את כל חקותי ועשה משפט וצדקה חיה חיה לא ימות. כל פשעיו אשר עשה לא יזכרו לו בצדקתו אשר עשה חיה. החפץ אהפץ מות רשע נאם ה'... הלא בשובו מדרכיו וחיה" (יח' יח:כא-כג).

"החטא בפני א-לוהים מביא אותנו אל האדם בבחינת אני. הגאולה על ידי א-לוהים מביאה אותו אל פיוס זה של האדם עם עצמו". הפיוס של האדם עם עצמו נחוץ משום שהחטא מייסר. החטא גורם לאדם למאוס בעצמו, הייסורים של בעל העבירה אינם מניחים לנפשו של האדם. היטיב להמחיש זאת הסופר דוסטויבסקי בספר "החטא ועונשו", בתיאור פסיכולוגי של המתרחש בפנימיותו של רסקולניקוב, בין ההיגיון לבין הרגש. וכך, בעוד רסקולניקוב מניח שעם ביצוע רצח אישה זקנה שמלווה בריבית, וגניבת כספיה, הוא יביא 'גאולה לעולם' ויתקן כמה דברים שיש לתקן. למרבה הצער כל תוכניותיו של רסקולניקוב לא צלחו,

תשובה שמגעת עד כיסא הכבוד"; "גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה"; "גדולה תשובה שמארכת שנותיו של אדם". ובמקום אחר מצינו:⁸ "גדולה תשובה שמקרעת גזר דינו של אדם", ועל זה הדרך עוד הרבה.

מרכזיותה של התשובה בהגות היהודית גדולה ביותר, וחיבורים רבים הוקדשו לה לאורך הדורות. ברי שברשימה מקוצרת זו לא נוכל לעמוד על מלוא הדרה, עוצמתה ותוכנה של 'התשובה' בכללותה, ולכן אעמוד ברשימה זו על סוגיית התשובה כפי שזו עולה ומשתקפת בהגותו של הרמן (יחזקאל) כהן (1842-1918).

כהן נולד בקוסוויג שבגרמניה. אביו היה חזן ומורה, והוא לימדו תלמוד ומחשבה יהודית. בהמשך למד בבית המדרש לרבנים בברסלאו. כפילוסוף, הרמן כהן היה מייסד האסכולה הנאו-קאנטיאנית של אוניברסיטת מרבורג. ביחסו להגות היהודית, תנועתו של הרמן כהן הייתה מהחופץ פנימה. במילים אחרות: "אם קודמיו ברובם המכריע באו ממקורות היהדות אל הפילוסופיה, עשה כבר הרמן כהן את הדרך חזרה מן הפילוסופיה במובנה האוניברסלי אל מקורות היהדות".⁹

לאחר מותו, אשתו של הרמן כהן הוציאה לאור את הספר "דת התבונה ממקורות היהדות". על ספר זה כתב ברגמן שזו "המתנה הגדולה שהעניק הרמן כהן לעם ישראל ולאנושות כולה".¹⁰ "בדת התבונה של כהן הופך האדם לאינדיבידום, לייחודי, דרך מודעות לחטא ודרך מודעותו לכך שהוא זקוק לכפרה ולגאולה".¹¹

ענייני התשובה מרוכזים בפרק שנקרא 'הכיפורים'. כהן מניח כמושכל יסוד את "התכונה האנושית של החטא".¹² השאלה המרכזית היא מה על האדם לעשות

8. בבלי ראש השנה יז ע"ב.

9 אליעזר שביד, יסודות הפילוסופיה הדתית של הרמן כהן, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, חוברת ב, תשמ"ג, 255.

10. שמואל הוגו ברגמן, תולדות הפילוסופיה החדשה – שיטות בפילוסופיה שלאחר קאנט, ירושלים 2003, עמ' 187.

11. אפרים מאיר, פילוסופים קיומיים יהודים ברב שיח, (ירושלים תשס"ד) עמ' 85.

12. הרמן כהן, דת התבונה ממקורות היהדות, (תרגום: צבי וויסלבסקי), ירושלים 1996, עמ' 216.

13. שם עמ' 222-223.

מאת א-לוהיו ולהיגאל על ידו ולהתרומם על ידי כך לרמת האני שעוונותיו נתכפרו לו ונסלחו לו.¹⁸

היטיב לסכם את הדברים הרב ליכטנשטיין:¹⁸

תופעת התשובה, יכולתו של האדם לשוב מחטאו, היא ללא ספק מהיסודיות והמרכזיות ביותר בחיי הדת. בייחוד בהקשר היהודי. מצידו של הקב"ה, כביכול, מהווה התשובה את אחת מנפלאותיו של הבורא, שברוב חסדו מאפשר לאדם לעשות במישור הרוח את שנבצר ממנו במישור החומר – לשנות את העבר ולתפוס את שחלף. לא רק לחפות על האתמול, אלא... לעצב מחדש את העבר, את האתמול שזה עתה נראה היה משוקץ ומתועב ולהופכו לתשתית העתיד ולנקודת זינוק לקראתו. אולם בתשובה משתקפת לא רק גדולתו וענוותנותו של הקב"ה, אלא אף גדולתו וייחודו של האדם.

ואם נבקש לחתום בדבריו של כהן הרי ש:

לא בא החטא לפני הא-לוהים להשאיר את היחיד בחטאו לעולם, אלא לגאול אותו מן החטא, וגאולה זו הכרח בה צורך לגלגולו של היחיד באני.¹⁹

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

18. אהרן ליכטנשטיין, תקווה לדורשיך – על תשובה ועבודת ה', ירושלים תשפ"א, עמ' 229.
19. כהן עמ' 224.

החל מכך שהרצח השתבש, ועבור לכך שהוא לוקה בפרנויה ומצבו הנפשי מתדרדר.

התיאור הפנימי של דוסטויבסקי מתאים לדרשתו של רב הונא בתלמוד (קידושין מ ע"א), ולפיה: "כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו". כלומר, אדם שעבר עבירה וחזר עליה בפעם השלישית, היא נעשית לו כהיתר. התלמוד שואל מייד, האומנם, אדם שרצח פעם ראשונה וחזר ורצח פעם שנייה, הרצח הופך עבורו למותר? אלא, תשובת התלמוד: "נעשית לו כהיתר". כלומר, בפעמים הראשונות שאדם עובר עבירה, הוא עדיין מתמלא ייסורי נפש; הוא מרגיש שלא בנוח עם עצמו על כך שביצע מעשה אסור. אולם ככל שהוא חוזר ושונה על העבירה, הרגש המוסרי האתי, שמניח גדרות בפני האדם ומייסרו, נשחק יותר ויותר ונעלם כליל.

על שער הספר "דת התבונה" בחר כהן לצטט את דרשתו המפורסמת של ר' עקיבא, שקבע:¹⁴ "אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרין, מי מטהר אתכם? אביכם שבשמים". דרשתו של ר' עקיבא מבקשת ללמד אותנו על משולש היחסים שבין האדם החוטא, בין הטהרה ובין המטהר. לא בכדי בחר ר' עקיבא מושגים מעולם המושגים של דיני הטהרה כדי להמחיש את תהליך התשובה. שכן, טומאה וטהרה הם מושגים בינאריים; כלומר הקביעה היא טמא או טהור.¹⁵ גם אם לנוכח המציאות המורכבת ניתן להגיע למצבים שאינם בינאריים וההחלטה לגביהם מוטלת בספק, בבית דינו של הא-ל יש מקום לאחד משני מצבי הכרעה בלבד: "טהור" או "טמא". ולכן, כאשר ר' עקיבא מבקש להמחיש את גדולתה של התשובה, הוא מניח שאצל הא-ל יש 'חוטא' או 'טהור'. כדי לחדד את הדברים יבוא ריש לקיש וידרוש:¹⁶ "גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כשגגות". כך מסכם את הדברים שמואל הוגו ברגמן:¹⁷ "רק מבחינת הדת יכול אדם לבקש סליחה

14. יומא ח, י.
15. ודוק: לא שההלכה היהודית אינה מתמודדת עם מצבי ספק האם מדובר בטומאה או בטהרה, ראו בהקשר זה: משה הלברטל, הולדת הספק – ההתמודדות עם אי ודאות בספרות התנאים, (ירושלים תשפ"א) עמ' 106-77.
16. בבלי יומא פו ע"ב.
17. בספרו: הוגי הדור, ירושלים תשל"ה, עמ' 229.